

DE MAASGOUW

TIJDSCHRIFT VOOR LIMBURGSE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap

*
Adres van de administratie:

Postbus 83
Maastricht

JAARGANG 87 1968 AFLEVERING 4

*
Adres van het secretariaat der redactie:

Bonnefantenmuseum
Maastricht

De twee kastelen van Weert

DE belangwekkende publikatie in het Bulletin van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond van 1964 over de memorietafel van Johanna van Horne¹ riep onze belangstelling op voor de bouwgeschiedenis van de twee kastelen, die de Limburgse stad Weert ooit rijk is geweest. Spoedig bleek echter, dat er over dit onderwerp nimmer iets was gepubliceerd. Enkele bezoeken ter plaatse en enig literatuuronderzoek leverden evenwel voldoende gegevens op om deze als eerste, voorlopige studie ter zake op te tekenen. Daarbij was de gemeente Weert zo welwillend medewerking te verlenen door de restanten van de hoofdburcht van het nieuwe kasteel te laten opmeten en het vervaardigen van een vogelvlucht-perspectief-tekening door de Gebr. Das te Aerdenhout te bekostigen. Dankbaar maakten wij verder gebruik van de hulp van Dr. D. van Wely o.f.m. en J. Henkens, gemeentearchivaris van Weert, en van enkele aanvullende inlichtingen, die Drs. M. K. J. Smeets, Rijksarchivaris te Maastricht, ons verstrekke.

Het castrum of oude kasteel

Weert, in 1062 Werta en in 1155 Werd genoemd, is ontstaan aan een knooppunt van wegen in het hart van een gebied, dat eertijds temidden van de heide- en veenlanden van het Brabants-Limburgse grensgebied een soort agrarisch eiland vormde. De nederzetting op dit „agrarisch eiland” breidde zich bij de op-

komst van de landbouw in deze streken uit tot een marktcentrum². De naam van de plaats zou in het Middelnederlands laag liggend land kunnen betekenen, of mogelijk kunnen zijn afgeleid van waritha, eiland³. In het genoemde jaar 1062 schonk markgraaf Otto van Thüringen met toestemming van keizer Hendrik IV Weert als vrije rijksheerlijkheid aan het kapittel van St.-Servaas te Maastricht⁴. Als zichtbaar teken van de heerlijke rechten zal, evenals elders, een versterking zijn gebouwd. Weert moet natuurlijk ouder zijn, anders zou de schenking zinloos zijn geweest. Men beweert zelfs, dat het reeds in de zesde eeuw bestond. Een moeilijk te verifiëren overlevering zegt, dat de H. Willibrordus in 693 Weert heeft bezocht en de H. Oda in 712 in de bossen van het nabijgelegen Boshoven verbleef⁵.

Aan de heerlijkheid Weert grensde het gebied van de ambitieuze heren van Horne. Deze wisten in het begin van de dertiende eeuw (1219) Wessem met onderhorigheden van de abt van St.-Pantaleon in erfpacht te krijgen, welke erfpacht via cijnsplicht tot eigendom is geworden als door Gerard I van Horne in 1329 Wessem als allodium aan Willem van Gulik wordt opgedragen en door deze aan hem in leen wordt gegeven⁶. Deze usurpatie moet zich ook ten opzichte van Weert hebben voorgedaan. Een Willem, heer van Horne, wierp zich op als beschermheer of voogd van de heerlijkheid Weert, vestigde zich daar en handelde als recht-hebbende. Het kapittel van Maastricht protes-

teerde wel⁷ en de officiaal van Luik handhaafde de deken en de kanunniken van St.-Servaas in hun rechten op Weert (1295), maar Willem stoorde zich niet aan die uitspraak. Hij bereikte in 1296 een overeenstemming met Goswijn van Borne, heer van Elsloo, om uit de Bocholterbeek (Bocholt ligt thans in België) water te onttrekken. Dat stroomde via een kunstmatig aangelegde beek en had tot doel bruikbaar drinkwater aan de Weertenaren te verschaffen en te voorzien in water voor de grachten van het kasteel. Op 19 december 1306 wist zoon Gerard I van Horne te bereiken, dat het St.-Servaaskapittel hem de voornaamste heerlijke rechten op Weert afstond, met uitzondering van een gedeelte der tienden en het halve patronaatsrecht. De wateraanvoer door de kunstbeek bleek alras te klein te zijn. De overeenkomst gaf daardoor aanleiding tot schier eindeloze processen. Jacob I, graaf van Horne, wendde zich tot Lodewijk van Bourbon, prins-bisschop van Luik om de wateronttrekking driemaal groter te maken dan die welke in de vergunning van 1296 was toegestaan, namelijk dat er een hoeveelheid water in de gegraven beek kon stromen „gelijck door een biecaer (= bijenkorf) loupē can”. Op 23 september 1481 verleende Luik machtiging om de opening van de beek bij de Nedermolen te Bocholt te vergroten. Eerst de aanleg van de Zuid-Willemsvaart deed de eeuwenlange twisten „verwateren”. In het douanegebouwtje Nederland-België tussen Weert en Bocholt is een geveltableau aangebracht, dat behalve de namen en wapens van de plaatsen Bocholt en Weert de tekst draagt:

1596-1296

Het nieuwe hereen'ge
wat 't oude verdeelde

Zeker in 1296 was er dus een (versterkt) huis te Weert, „eigendom” van de heren van Horne, in ieder geval permanent bewoond door de familie. Arnold van Horne, bisschop van Utrecht (1364-1378) en prins-bisschop van Luik (1378-1390), is er geboren. Ook de wieg van Jacob I, over wie later meer, stond daar. Zijn vader, Willem II, was de laatste heer van Horne die er resideerde. Hij overleed in 1433. Nader dient nog te worden bepaald waar het huis stond, hoe het er uit zag en wat er mee gebeurde. In 1455 kocht Jacob I, graaf van Horne — een titel die hij in 1450 van keizer

Frederik III ontving —, residerende te Horn, volgens een aantekening „ex testamento comitis” in de archieven van het minderbroedersklooster aldaar⁸, van Catharina „quadam vulgo dicta Trien in die Haeghen”, wonende op 't Leucken, in de onmiddellijke nabijheid van de noordelijke stadspoort van Weert, een stuk grond met toebehoren, groot tien bunders. Hij heeft daarop een „nieuw kasteel” laten bouwen. Er was dus al een oud kasteel.

Het oude kasteel — de Aldenborgh genoemd — voldeed niet meer aan de eisen des tijds, dat wil dus zeggen qua militaire sterkte én qua woning voor een graaf. Het oude complex lag enkele honderden meters meer noordoostelijk dan het nieuwe. De situatie van dit kasteel, die ter plaatse nog goed is te herkennen en op de vertikaal genomen luchtfoto duidelijk is te zien (afb. 1), moet indertijd (12de-13de eeuw) strategisch goed zijn gekozen, wat betreft de (zandige) grondslag en de laag liggende, vochtige omgeving. Over de habitus van het oude kasteel bestaan — tot nog toe — slechts twee soorten gegevens: afbeeldingen, c.q. kaarten en geschreven bronnen. Tot de eerste behoort een weergave als onderdeel van de stadsplattegrond, omstreeks 1560 gemaakt door Jacob van Deventer. Dat deze cartograaf betrouwbaar is in zijn aanduidingen van belangrijke gebouwen, vooral sterkten, blijkt o.m. uit zijn plattegronden van Heusden, Hulst en Haarlem. Ten noordoosten van Weert zien wij op zijn tekening bij het woord „Minores” een zogenaamde ronde burcht à niveau, met zeker vijf flankeringstorens en een aangebouwd groter bouwlichaam met dakruiter, het geheel omringd door een grillig verlopend, doch kennelijk gegraven water. Dit gegeven bevreedt ons niet, als wij bedenken dat in de 12de en 13de eeuw dit soort burchten gebruikelijk was (Aalst, Wouw, Leiden enz.).

De bouwtijd van deze thans boven de grond totaal verdwenen ringburcht kan zonder meer moeilijk nader worden bepaald. Een soortgelijke ringburcht uit de omgeving, namelijk te Kessel aan de Maas, stamt uit de twaalfde eeuw⁹, terwijl de ronde burcht met flankertorens van Horn gesticht zou moeten zijn tussen 1200 en 1243¹⁰. De oude burcht van Geysteren bij Wanssum, zonder flankertorens, is laat-twaalfde-eeuws¹¹. Op grond van de overwegingen van Van Agt houden wij het voor Weert voorlopig ook op het begin van de der-

Afb. 1. Vertikaalfoto van Weert, 1949. Rechtsonder, buiten de stad, de situatie van de beide voormalige kastelen. (Archief Topografische Dienst, Delft)

tiende eeuw. Hoe summier de bouwkundige gegevens over het in de oorkonde genoemde „antiquum castrum” en uit Van Deventer's kaart ook mogen zijn, zij stemmen toch opmerkelijk overeen met wat ons andere feiten leren.

Jacob I, de eerste graaf van Horne, was gehuwd met Johanna van Meurs (1448). Voor haar overlijden op 2 april 1461 te Woudrichem maakte zij aan haar echtgenoot de wens bekend, dat hij te Weert een klooster zou stichten voor de minderbroeders-observanten. In het oudste „Liber recommendationis conventus Werthen-sis fratrum minorum recollectorum” of aanbevelingsboek van het franciscanenklooster wordt zij dan ook de „prima fundatrix hujus et aliorum conventuum singularissima benefactrix” genoemd¹². De weduwnaar voldeed snel aan dit verlangen van zijn geliefde overleden vrouw. Op 1 november van dat jaar reeds schonk hij de oude burcht aan de observanten. De approbatie en confirmatie geschieden op 21 november op het kasteel van Arnold van Goer¹³. In de stichtingsoorkonde staat haar wens uitgedrukt „de novo construendi, erigendi et aedificandi,

seu fundari, construi et aedificari faciendi coenobium, monasterium, aut domum fratrum minorum de observantia apud oppidum de Weerdt”, en in de toestemmingsbul van paus Pius II „Pia Deo” nogmaals „de novo fundare, construere et aedificare, seu fundari, construi et aedificari;... eidem comiti in dicto oppido in aliquo loco ad id convenienti et idoneo unam domum cum ecclesia et aliis necessariis officinis pro usu et habitatione fratrum minorum de observantia”.

Een ambitieus bouwprogramma dus. Wij geloven echter dat daarvan voorlopig weinig is gerealiseerd. Ondanks de winterkoude kon de kerk reeds op 30 mei, volgend op de overdracht in november 1461, door de bisschop van Hieropolis i.p.i. worden gewijd. Pompen veronderstelt dan ook terecht, dat men wel niet veel meer tot stand zal hebben gebracht dan een herstelling en inrichting van het oude kasteel met een transformatie van de grote zaal tot kerkruimte. Bouwen zal ook toen veel geld gekost hebben en hoewel graaf Jacob met de overdracht van het kasteel een vorstelijke gift aan de observanten deed, is er overeenkomstig

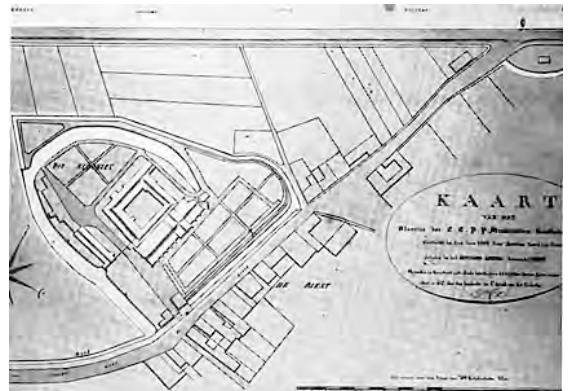
de leefregel van de observanten geen sprake van een schenking in geld. Ook de stad Weert was blij met de stichting van het klooster, maar schonk volgens de stadsrekeningen slechts wijn en bier, maar geen geld aan de paters. Daar komt bij, dat er maar een klein getal observanten (enige lekebroeders en priesters) huisvesting behoefde, wat waarschijnlijk in het bestaande gebouw na enige wijzigingen kon plaatshebben. De beschikbare ruimte moet zelfs zo groot zijn geweest, dat de schepenen meermalen van het klooster gebruik hebben gemaakt voor het houden van vergaderingen, zonder de aanwezige geestelijken ernstig te storen¹⁴. Niet verwonderlijk is het derhalve, dat Jacob van Deventer een eeuw later een afbeelding van het klooster kon maken, dat er nog volledig uitzag als een ringburcht met een hierin of — tegenaan gebouwd — corps-de-logis. Van zulke bouwcomplexen kennen wij er vele, als Horn, Geysteren, Stein en in zekere zin Teylingen. De dakruiter zou kunnen wijzen op een toevoeging sedert de inrichting van het kasteel tot klooster, al kennen wij zulk een dakruiter ook op het (profane) kasteel Oost bij Eijsden. Er moet in die eerste maanden van 1462 wel een kerkhof zijn aangelegd, dat in 1489 (charter van 9 maart) met een stuk grond werd uitgebreid¹⁵.

Van belang is nog de volgende vermelding. Bij de plechtige inwijding van de „kerk” op 30 mei 1462, in aanwezigheid o.a. van pater Johannes Brugman, schonk graaf Jacob nog nader aan het klooster „universam terram, infra majora fossata Antiqui Castri de prope Weerdt.... quondam aliam parvulam adhuc terrae petiam dictae fossatae contiguam versus Orientem extendentem se a quadam magna quercu usque ad quadam fossam parvam segregantem ab inde communem plateam sitam ab Oriente.... cum duabus vivariis parvis” (deze twee kleine vijvertjes werden geschonken „pro conservacione piscium”).

Welk terrein schonk graaf Jacob onder het toezien oog van pater Brugman aan het prille klooster? In de eerste schenkingsakte is slechts sprake van het kasteel zonder omringende grond. Het kasteel was omringd door een gracht, waar buitenomheen nog de gegraven waterader uit Bocholt liep. De grootte van het terrein tussen deze twee „fossata” is echter onbetekenend. Van meer belang is het terrein van de voorburcht aan de oostkant van het kasteel, ook liggend tussen twee grachten en blijkbaar

voorzien van twee minimale vijvertjes en een grote beuk. De nauwkeurig geformuleerde notariële akte van de tweede schenking heeft dus kennelijk betrekking op het terrein van wat wij thans de „voorburcht” noemen, weliswaar een vrij logisch gevolg van de eerste overdracht, maar niettemin wederom een vorstelijk gebaar.

De tot kerk ingerichte „ridderzaal” moet toch niet erg hebben voldaan. Er werd een echte kerk gebouwd, die in 1526 werd ingewijd. Het was een tweebeukige (2 hallen) kerk, die vanwege de bestaande situatie met gebruikmaking van kasteelmuren, met het koor op het noorden was gericht. De oude situatie is thans niet meer waarneembaar, maar was dat nog wel in 1842 toen „de Landmeter der 1ste Klasse van het Kadaster W. J. van Campen” het „Klooster der E.E.P.P. Minderbroeders Recollecten, gesticht in den jare 1461 door Jacobus Graaf van Horne gelegen in het hertogdom Limburg, Gemeente Weert werd opgenomen, gecarteerd en de Juiste Scheiding van dit Eigendom door een groene couleure werd afgezet”

Afb. 2. „Kaart van het Klooster der E.E.P.P. Minderbroeders Recollecten. Gesticht in den Jare 1461 door Jacobus Graaf van Horne, gelegen in het Hertogdom Limburg, Gemeente Weert. Opgenomen en Gecarteerd en de Juiste Scheiding van dit Eigendom door eene groene couleure afgezet in 1842 door den Landmeter der 1ste Klasse van het Kadaster”. (Get.) W. J. Van Campen. (Kaart in de pandgang van het klooster, afb. uit: „Horne en de Minderbroeders”).

(kaart in de pandgang van het klooster) (afb. 2). De sloop- en bouwactiviteit van de minderbroeders zal in feite eerst dateren van na het midden van de zeventiende eeuw. De tachtigjarige oorlog en de Spaanse successieoorlog gingen hier ter plaarse ook niet ongemerkt voorbij. Zo werd in 1566 bij de beeldenstorm door het volk vrese-

lijk huisgehouden in het oude kasteel en de kerk: „Anno 1566. Geuzii seu iconoclastae 28 Augusti in festo S. Augustini nostrum conventum invaserunt, spoliarunt, devastaverunt et fratres exulare coegerunt”¹⁶. Zo goed en zo kwaad dat kon, werd de schade door de paters bij hun terugkeer in het volgende jaar hersteld. Het waren te onrustige tijden om ook toen al aan uitbreiding in modernisering van het in-middels voor zijn doel hopeloos verouderde kasteel te denken. In 1572 werd het complex opnieuw door de beeldenstormers geplunderd: „Anno 1572. Conventus noster totaliter destruitur per Iconomachos”. De grote klap kwam echter in 1578; wat er nog stond werd verbrand: „Anno 1578. Tertia clades conventus omnium funestissima, qua conventus pro tertia vice ab haereticis invasus, spoliatus et flammis excisus, nec ante annum 1586 restaurari coeptus”.

De Spanjaarden heroveren in 1579 Weert, maar eerst in 1586 is er sprake van restauratie van kasteel en kerk: „Anno 1586 conventus coepit denuo restaurari”. Onder dit restaureren zal men, gezien de herhaalde verwoestingen, wel moeten verstaan een grootscheepse nieuwbouw van het kloostergedeelte en een restauratie met uitbreiding van de kerk. Geruime tijd heerste er nu rust rond de minderbroeders. In het begin van januari 1637 moesten zij tengevolge van de Retorsieplakkaten hun gebouwen echter weer verlaten en een goed heenkomen zoeken in de door de Spanjaarden bezette stad. „Hoc anno 6a Januarii relicto conventu propter persecutiones hereticorum migravimus ad civitatem in platea vulgo Hegstraet”. Twee jaar lang was er weer alle gelegenheid de gebouwen te beschadigen. In 1639 keerden de paters terug: „Anno 1639 fr. Florentius ab Heijst Guard. cum suis fratribus e civitate ad conventum reversus coepit restaurare cameram hospitem”¹⁷.

De rust duurde tot de Franse revolutie. Wat er nog van de oude ridderlijke woning over mocht zijn geweest, is in die anderhalve eeuw totaal verdwenen. De kerk werd in 1652 uitgebreid met de Portiunculakapel, tussen 1700 en 1710 werden drie nieuwe pandgangen (ambitus) met cellen opgetrokken en de verdieping met kap gebouwd. Ter vervanging van een aan de westzijde te situeren ziekenhuisje (gebouwd in 1615) is in 1664 een ziekenhuisje gebouwd aan de zuidzijde van het burchtterrein, los-

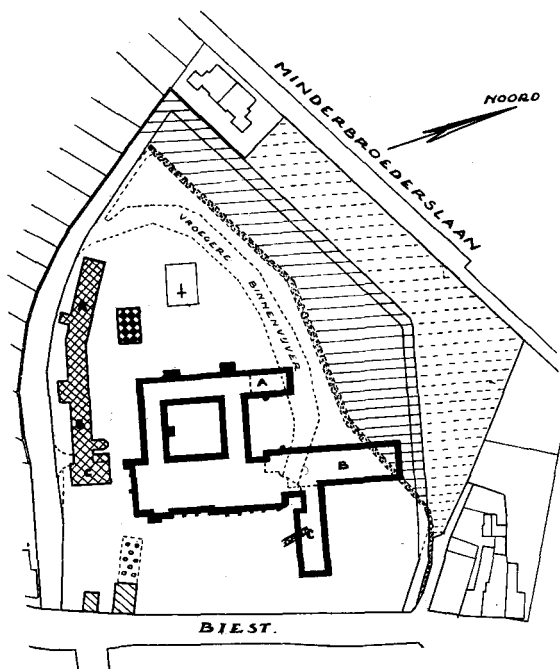
staande van het kloostergebouw. In de 18de eeuw zijn aan de zuidzijde de zogenaamde werkplaatsen verzezen (o.a. brouwerij in 1747); ook het zogenaamde gravenkamertje (1723), waar volgens een traditie graaf Jacob I, minderbroeder sinds ± 1472, zich in gebed terugtrok. De laat-17de-eeuwse kloosterpoort aan de Bieszijde wordt geflankeerd door twee eenvoudige gevelhuisjes, waarvan een volgens gevelsteen van 1649¹⁸. Nog even over de naam Bies. De Frankische dorpen in Limburg waren gebouwd met een dorpspoel als centrum voor het drenken van vee, tussen wegen in de vorm van een driehoek. Dit complex wordt Bies, Biesd of Biesland genoemd. Bij Maastricht kent men het Biesland en de Bieslanderweg. Van het oude kasteel resteert, behalve in de grond waarschijnlijk slechts één bouwfragment in de vorm van een traptoren terzijde van het huidige koor van de kerk (een bouwhistorisch interessant onderdeel, dat nadere studie alleszins waard is).

Om deze historie te beëindigen: op 21 oktober 1796 werd op last van de republikeinen een inventaris van het klooster gemaakt. In 1797 werden de 19 priesters en 9 lekebroeders verdreven en — 23 maart — de gebouwen geveild. Koper werd voor 15000 livres aanvankelijk de ex-recollect Antonius Hermans, doch bij akte van 13 juli zijn drie burgers van Weert officieel de kopers¹⁹. Er bleven, gestoken in burgerkleden, weliswaar nog enkele minderbroeders wonen, maar gevaarlijk was het wel voor hen. Op 16 april 1836 werd het kloosterleven officieel hersteld. De paters wonen er nog en zagen kortgeleden nog een hypermoderne parochiekerk op hun grond verrijzen, terwijl de oude voorburch met betonnen tegels werd getransformeerd tot autoparkeerplaats (afb. 3).

Het nieuwe kasteel

De Stichting

Het jaar 1450 is voor Weert een mijlpaal geweest. Jacobus van Horne, heer van Weert, Nederweert, Wesseme, later nog van Eindhoven, Cranendonk, Woudrichem, Heel enz., teruggekeerd van een bedevaart naar het Heilige Land, ontving de graventitel. Hij stond naar menselijke maatstaven gemeten op het hoogtepunt van zijn leven: gelukkig gehuwd, een groeiend gezin, macht, rijkdom, aanzien en.... de waardering van zijn onderzaten. In 1450 begon men

Afb. 3. Plattegrond van het kloosterterrein (oude burcht) in 1960. A, B, C links resp. werkhuizen, ziekenhuis en oud gastenkwartier uit 1892. A en B rechts nieuwbouw uit 1931. C oude kasteelmuur van voor 1461, ontgraven bij de uitbreiding in 1960. (Tekening F. Brouwer, opzichter Publieke Werken, Weert. Schaal 1 : 3000).

te Weert met de bouw van de ruime laat-gotische hallenkerk, gewijd aan de H. Martinus, welke eerste bouwperiode reeds in 1456 werd afgesloten²⁰. De gehele kerk met de toren kwam vermoedelijk in het tweede kwart van de zestiende eeuw gereed. De grote groei en bloei van de stad (de heerlijkheden Weert en Nederweert telden naar niet te controleren bronnen toen zelfs 20.000 inwoners) tengevolge van het beroemde Weertse laken dat in geheel West-Europa tot in Engeland toe bekendheid genoot²¹, vallen te stellen in de eeuw van 1450–1550.

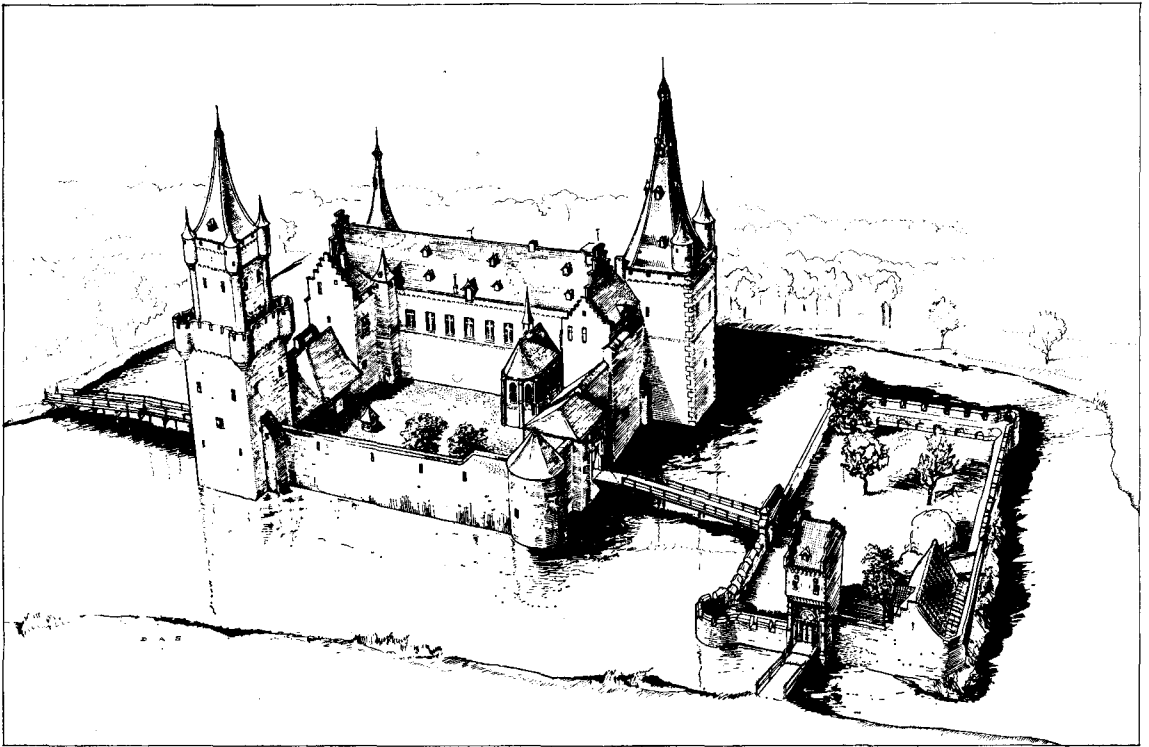
Jacob I, wonende in het kleine Horn, verlangde terug naar de voorvaderlijke residentie Weert, kocht daar, zoals gezegd, tien bunder land, grenzende aan de stad en liet er een nieuw kasteel bouwen, waaraan men in 1455 begon. Het werd een indrukwekkend gebouw, royaal voor bewoning en sterk als verdediging. Men kon snel bouwen in Weert en omstreeks 1460–1461 zal het gebouw gereed zijn geweest. In de tijd na de voltooiing van de bouw is er een schilderij van het kasteel gemaakt. Ca. 1472 werd de memorietafel van gravin Johanna van

Meurs geschilderd. Dit paneel, eigendom van het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn, is in de jongste oorlog verloren gegaan²². Op dit grafbord, waarvan gelukkig een fotografische reproductie bestaat, kwam het nieuwe kasteel van Weert voor²³. Hoewel de afmetingen van deze artistieke, maar topografisch nauwkeurige weergave slechts ca. 23,5 bij 12,5 cm bedroegen en het paneeltje slechts één zijde — en die nog maar ten dele — toont, is het de basis geweest voor de poging tot reconstructie als in de tekening (afb. 4) bij dit artikel weergegeven. Andere bouwstenen voor deze conscientieuze prent waren de genoemde stadsplattegrond van Van Deventer, een recente opmetingstekening van de huidige situatie (afb. 5), de waarnemingen ter plaatse van de restanten, de door Van Hövell in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag ontdekte plattegrond uit 1703 (afb. 6)²⁴ en de verschillende negentiende-eeuwse lithografieën van J. J. F. Jansen van de schamele resten van het complex.

Er blijven natuurlijk nog vele vragen over. Om er enkele te noemen: de vensters van de begane grond van het hoofdgebouw (op de tekening blank gelaten), de achterzijde en de versieringsdetails. Wat valt er te lezen uit deze resultante van bezigde bronnen?

Het complex

Het kasteel bestaat uit twee bebouwde eilanden, de voorburcht en de hoofdburcht, gelegen in ruim water. Gezien de koop van land en de situatie moet als vaststaand worden aangenomen, dat de beide burchten in den droge zijn gebouwd, waarna de grachten werden gegraven. De hoofdtoegang leidt van de openbare weg, de Biest, waaraan enkele honderden meters verderop ook het oude kasteel was gelegen, via een houten brug op jukken naar het poortgebouw. In deze brug was een ophaalbaar gedeelte. De verbinding tussen voor- en hoofdburcht is wederom een houten brug op jukken met een opklapbaar deel tegen de poort van het kasteel. Ten slotte was er nog een derde houten brug, die van de hoofdburcht over de kasteelgracht, die daar tegelijkertijd stadsgracht van Weert was, naar de stad voerde. Of deze toegang als uiterste vluchtmogelijkheid moet worden gezien, of slechts diende voor een gemakkelijker communicatie tussen stad en kasteel, is niet duidelijk. Een enkele aanwijzing

Afb. 4. Reconstructie van het nieuwe kasteel te Weert. (Tekening gebr. Das, Aerdenhout, naar aanwijzingen van de schrijver).

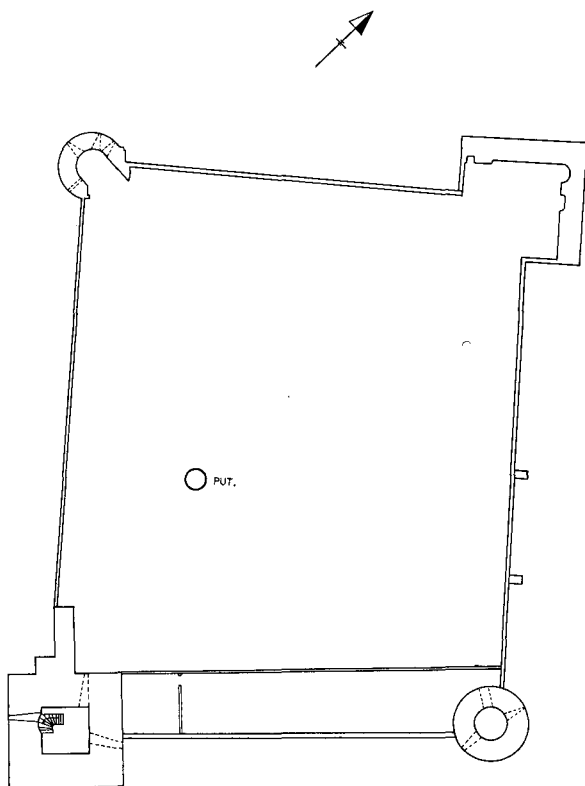
duidt nog op de mogelijkheid, dat er een brug aan de achterzijde van het kasteel zou zijn geweest, die naar de daar gelegen boomgaard voerde. Evenals de grachten van het oude kasteel en die van de stad, werd het omringende water van het nieuwe kasteel gevoed door de Bocholter beek, die door de stad liep en ongeveer ter hoogte van deze nieuwe bouw in de stadsgracht uitkwam.

De voorburcht

De voorburcht was een rechthoekig ommuurd plein, met afmetingen van ca. 45 bij 80 m. Het belangrijkste bouwelement was de imposante voorpoort. Aangezien het niveau van de voorburcht ca. 1,70 m boven dat van de Biest lag, steeg de weg over de brug aanzienlijk naar de hardstenen poortdrempel. De doorgang kon worden afgesloten door twee deuren, elk 1,60 m breed, die op hun beurt weer konden worden beschermd door het ophalen van de klapbrug. Naar binnentoe werd de overwelfde poortdoorgang iets breder tot 3,74 m. De muren hadden een zwaarte van 1,20 m en waren opgetrokken uit bakstenen met maten

van $26 \times 6/5,5 \times 13/12$ cm (10 lagen 72 cm). Ter weerszijden van de poortdoorgang waren de wangen doorbroken voor taps toelopende schietgaten, kennelijk voor vuurgeschut. Boven de doorgang met een grondoppervlakte van 8,20 bij 5,50 m was nog een naar voren uitgekraagde verdieping met twee kleine vensters aan de voorzijde. De uitkraging was waarschijnlijk geen mezekouw. Het geheel was gedekt met een zadeldak met leien in maasdekking, aan weerszijden afgesloten met een topgevel met trappen (afb. 7).

De ommuring van de voorburcht bestond aan drie zijden uit een schildmuur van 1,40 m dikte met een gekanteelde weergang op spaarbogen. Op drie hoeken was een ongedekte bastionachtige toren voor de flankering. De bebouwing bestond ten minste uit één economiegebouw, c.q. woning, tegen de muur gebouwd in de hoek, waar zich geen bastion bevond. De weergang en de kanteling waren daar ook onderbroken. Op het plein stonden enkele bomen en hooibergen. De muur was verder nog doorbroken met een bescheiden poort, die toegang gaf tot de brug naar de hoofdburcht.

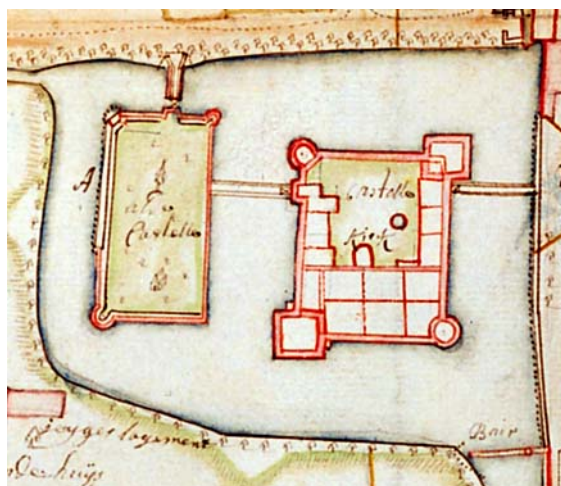
Afb. 5. Plattegrond van de restanten van het nieuwe kasteel in 1964. (Tekening M. Smeets, naar opmetingen door F. Brouwer, Weert. Schaal ca. 1 : 800).

De hoofdburcht

Het moet een machtig kasteel zijn geweest, de Weertse hoofdzetel van de graven van Horne: twee imponerend hoge, zware hoektorens — zoals men zich dat vroeger in Hernen had gedacht te bouwen —, een groot en hoog woongebouw, vele torens en gevels en bars uitzierende muren, een „onneembare” veste. De hoofdafmetingen van het rechthoekige kasteelcomplex waren globaal 75 m bij 60 m. Voor de juiste maten zie de tekening, gemaakt in opdracht van de Dienst van Publieke Werken van de gemeente Weert door M. Smeets naar opmetingen van de kasteelrestanten door F. Brouwer in juni 1964. De muren rezen zonder talud rechtstandig uit het grachtwater op. Men trad dus binnen door de weliswaar stoere, maar overigens weinig indrukwekkende, lage hoofdboort in de n.o. muur van de hoofdburcht. Een laag bouwdeel, zonder verdieping, zonder versiering. Het kasteelterrein was weer hoger dan het niveau van de voorburcht. Links, op de oostelijke hoek, verrees een uitspringende ron-

de toren, niet veel hoger dan het poortgebouw. Het was een uiterlijk niet zo opvallend gebouw, maar de muren waren 2,32 m dik en er zaten verschillende kanongaten in. Deze kazemat was bereikbaar via een 1 m breed poortje, uitgespaard in de cirkelronde dikke muur. Hoewel de ruimte binnen rond was, werd hij niet door een koepelgewelf gedekt, maar door een tongewelf, in de diagonaal van het kasteel, afgesloten door twee halve koepels.

Aan de andere kant van de hoofdboort stond op de noordelijke hoek wel een indrukwekkende toren, een zes meter uit de muur springende, met de spits zeker 45 m hoge, vierkante donjon. De houten, met leien gedekte bekroning, was typisch Limburgs van constructie en vorm (zoals o.a. bij kasteel Horn), nog „versierd” met twee ronde kwasi-arkels. Zijn muren waren niet minder dan 2,60 m dik, massief metselwerk, baksteen van 28 cm lengte, versierd met natuurstenen hoekblokken. Boven de als kazemat ingerichte begane grond waren nog twee verdiepingen. Diagonaalsgewijze hiertegenover stond op de zuidelijke hoek een eveneens vierkante toren, die niet minder imposant, en defensief eigenlijk nog belangrijker was dan de noordelijke. Hij had een grondoppervlakte van 12,50 m in het vierkant en was nagenoeg even hoog als eerstgenoemde donjon. De kanonkelder had muren van.... 3,70 m massief bakstenen metselwerk. Er waren niet alleen schietgaten voor flankverdediging, maar ook gericht op het kasteelplein. Deze toren was dus bedoeld als laatste verdedigingswerk, waar men

Afb. 6. Detail van de kaart uit 1703 met de plattegrond van het in 1702 verwoeste nieuwe kasteel. (Alg. Rijksarchief, Den Haag, inv. no. 4386).

nog stand zou houden, zelfs nadat voorburcht en hoofdburcht al in de handen van een mogelijke vijand zouden zijn. Boven de kazemat bevonden zich zeker nog vijf verdiepingen, waarvan twee met een omloop, waarlangs een gekanteelde borstwering met hoekarkels was opgetrokken. Het geheel was gedekt met een eenvoudige doch rijzige spits met vier ingezwenkte

Afb. 7. Restant van de poort naar de voorburcht met op de voorgrond de dam die thans de valbrug vervangt. (Foto van de schrijver).

schilden, die ook de bovenste weergang afdekte. De vierde hoek, de westelijke, had ook een uitspringende toren, rond, met vele kanongaten, een waterput en enkele kleine lichtopeningen. De cirkelvormige muur was daar ook een twee meter dik. Alle muurdoorbrekingen waren met hardsteen omlijst.

Ten slotte het hoofdgebouw, de woning van de graaf. Het corps-de-logis was gesitueerd op en tegen de noordwestelijke schildmuur. Het besloeg de gehele lengte van het kasteelplein en was dus niet minder dan ca. 50 m lang en zeker 10 m breed. De begane grond zal ongetwijfeld ook een verdedigende functie hebben gehad, dikke muren dus met schietgaten en kleine lichtopeningen. In de westelijke hoek van het kasteelplein stond tegen de hoofdmassa een vierkante traptoren met een kleine deur. In het portaalje achter deze deur kon men enerzijds

de kelderachtige onderverdieping betreden en anderzijds de spiltrap bestijgen naar de verdieping. Beide bouwlagen waren in vele vertrekken verdeeld. De kap bestond uit een ononderbroken zadeldak met tweemaal drie kappen in twee lagen, aan weerszijden afgesloten door trapgevels. De verlichting van de hoofdverdieping geschiedde — zeker aan de kant van de kasteelhof — door zes hoge, ruime kruisvensters, van binnen ongetwijfeld voorzien van zitbanken in de muurdikte. Het gebouw had aan weerszijden nog twee korte, even hoge, haaks geplaatste vleugels, weer met zadeldak en topgevels. Het geheel liep inwendig in elkaar, samen met de noordelijke donjon en de westelijke hoektoren. Op de plaats van de zevende travee van het woongebouw stond haaks erop een bescheiden laat-gotische huiskapel, met het koortje dus op het zuidoosten, bekroond door een eenvoudige dakruiter. In de hof was nog een waterput, een twee meter wijde opening, bekleed en ommuurd door natuurstenen blokken en afgedekt met een tentdakje. Verder was er nog een lagere bebouwing tegen de muur aan de stadskant.

De lotgevallen

Graaf Jacob I van Horne, de stichter van het nieuwe kasteel van Weert, werd omstreeks 1472 op 46-jarige leeftijd in zijn waardigheden opgevolgd door zijn twintigjarige zoon Jacob II. Hij zelf ging in het klooster van de minderbroeders aan de Biest, waar hij in 1488 is gestorven en voor het altaar in het toen bestaande kerkje werd begraven. Jacob II geraakte in schulden en verpandde het graafschap in 1487 aan Vincent van Meurs, die het kasteel metterwoon betrok. Graaf Jacob beweerde later, dat de verpanding ongeldig was en belegerde in 1494 het kasteel. Tegen zijn militaire kracht bleek de fortificatie echter bestand: hij kon haar niet overweldigen. Hij loste zijn schuld echter het volgend jaar met de hulp van zijn broer Johan af en kon Weert daarna dus weer bewonen. Hij stierf er op 52-jarige leeftijd in 1502 en werd, evenals zijn vader, in de kloosterkerk der minderbroeders begraven.

Over de min of meer belangrijke rol die het kasteel heeft gespeeld in de 80-jarige oorlog zijn ons enkele gegevens bekend. Zo werd het op het einde van augustus 1572 tevergeefs belegerd door troepen van de Prins van Oranje, die

kort tevoren Roermond hadden veroverd en daar danig hadden huisgehouden. Van dit verzeefs beleg bestaat een kleurige, vermoedelijk niet geheel objectieve beschrijving van Spaanse kant, waarbij — om de heldenmoed van de verdedigers beter te laten uitkomen — het kasteel zwakker werd afgeschilderd dan het in werkelijkheid was²⁵. In november 1578 werd het door Staatse troepen ingenomen²⁶, doch in begin februari 1579 door de Tirolse kolonel Hannibal van Hohenems weer in Spaans bezit teruggebracht. De bezetting die zich op genade of ongenade moest overgeven werd — naar krijgsgebruik van die dagen — op 13 februari aan de kruisvensters van het kasteel opgehangen²⁷.

In de jaren 1605-1607 was het gebouw kenmerkend aan een grote restauratie toe, waarover wij worden ingelicht door een rekening in het archief van de Gelderse rekenkamer te Roermond²⁸. Door de landrentmeester werd voor deze restauratie in eerste instantie een bedrag van 3025 gulden beschikbaar gesteld. Men kocht te Sussen 2200 Sichener blokken, die over de Maas naar Wessem werden gevoerd; men herstelde de muren in de grachten, de bruggen, daken en vensters, en de put. Bij de Maasveldtocht in 1632 viel Weert met het kasteel in handen van de Staatsen, maar in mei 1633 werd de commandant weer door Spaanse troepen van het kasteel verdreven²⁹. Tijdens de Spaanse successieoorlog werd het in augustus 1702 belegerd, ingenomen en nagenoeg geheel verwoest. Ook de voorburcht werd geslecht. In de loop der tijden verlandden de grachten. De vroegere glorie verdween totaal. De ruïne bleef voorlopig het eigendom van de heren van Weert, de prinsen van Chimay. In 1841 werd het terrein verkocht aan Louis Beerenbroek. De nieuwe eigenaar hield grote schoonmaak op het terrein, knapte de ruïne zo goed en zo kwaad als het ging op en liet boven de nog intact zijnde kanonkelder van de zuidelijke hoektoreneen herenhuis bouwen (afb. 8)³⁰. Nadat het geheel nog in het bezit was geweest van o.a. F. Coenen, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, werd het in het jaar 1923 verkocht aan Scheymans voor een bedrag van f 23.000.

Komt men nu — misschien vol verwachting — in Weert aan, dan bemerkt men wel een levendige, bloeiende gemeenschap van moderne allure, maar middeleeuwse schoonheid is er schaars. Natuurlijk: de Martinuskerk met zijn

Afb. 8. Het nieuwe kasteel te Weert tegenwoordig. Links het 19de-eeuwse woonhuis dat op de nog intact zijnde kanonkelder van de donjon werd gebouwd. Rechts de oostelijke hoektoren, in de 19de eeuw met een verdieping verhoogd, met de ingemetselde steen waarop het wapen van Horne en het Gulden Vliesattribuut. (Foto van de schrijver).

moderne torenbekroning is, ondanks het lelijke meubilair en de soms monsterlijk te noemen religieuze objecten, als bouwwerk een bezichtiging ten volle waard. Maar verder is er weinig ouds in de stad. De muren — voor zover zij er geweest zijn — en de poorten zijn geslecht, de wallen en grachten verdwenen. Slechts aan de noordzijde van de stad is nog een stuk water dat eens stadsrucht was, en binnenkort verdwijnt ook dit restant grotendeels.

We gaan de stad weer uit, in de richting Nederweert. Daar stond eens de trotse burcht van de graven van Horne. Thans is er een houtwerf. Naar de vroegere voorburcht, die anderhalve meter is afgegraven, voert nu een dam over een sloot. De voorpoort is een zwaar met klimop begroeide ruïne zonder enige luister. De grachten zijn gedempt, de muren en gebouwen verdwenen. De hoofdburcht is in omtrek nog te herkennen door een weliswaar nieuw gebouwde muur, maar gefundeerd op de grondslag van de voormalige weermuur. De oostelijke ronde toren is er nog, nu verhoogd met een verdieping, die als woning dient. Buiten is er op enige hoogte een hardstenen wapenstein van elders afkomstig ingemetseld. Hij draagt het wapen van Horne en het onderscheidings-teken van de ridderschap van het Gulden Vlies (dus van Jacob III). Het meest opvallend is het negentiende-eeuwse herenhuis, royaal van opzet, op de zuidelijke hoek. De kelder ervan is

nog de onaangetaste middeleeuwse kazemat. Van de beide andere hoektorens resten nog enkele muurgedeelten. De waterput is er ook nog. Van het overige: niets meer! Het bin-
 nenterrein vormt nu de tuin van het woonhuis. Ongetwijfeld bergt het nog een schat van
 bouwkundige gegevens in de grond. Verschil-
 lende toevallige vondsten, in de loop der tijden
 op het terrein en in de grotendeels verlande
 grachten gedaan, worden in het huis bewaard.
 De legende van het bestaan van een onderaard-
 se gang, die het kasteel onder de kasteel- en
 stadgrachten door met de stad zou verbinden,
 moeten wij naar het rijk der fabelen verwijzen.
 Men was in de middeleeuwen niet in staat
 werk onder het grondwaterpeil afdoende te
 dichten.

F. W. VAN GULICK
 Secr. Ned. Monumenten Stichting

¹ J. G. F. M. G. van Hövell tot Westerflier, De ge-
 denktafel van gravin Johanna van Meurs, echtgenote
 van graaf Jacob van Horne, in: Bulletin K. N.O.B., 6de
 serie, jrg. 17, afl. 1, febr. 1964, kol. 33-56. Zie ook:
 Daniël van Wely, De memorietafel ter nagedachtenis
 van Gravin Johanna van Meurs († 1461), in: De Maas-
 gouw, 80, 1961, kol. 129-138.

² J. I. S. Zonneveld en W. A. C. Zwanikken, Enkele
 nederzettingvormen in Limburg, in: Tijdschrift Kon.
 Ned. Aardrijksk. Genootschap, 1948, blz. 558.

³ J. de Vries, Woordenboek der Noord- en Zuid-
 Nederlandse plaatsnamen, Utrecht 1962.

⁴ A. J. A. Flament, Chroniek van de heerlijkheid
 Weert, getrokken uit de stadsrekeningen, charters en
 andere oorspronkelijke bescheiden, in: PSHAL, XXIX,
 1892, blz. 145. J. Henkens, De oudste vermelding van
 Weert, in: De Maasgouw, 81, 1962, kol. 65-70.

⁵ W. Lenaers, Altweert, in: De Nedermaas, 4, 1927,
 blz. 134.

⁶ J. Linssen, Over de vroegste geschiedenis van Wes-
 sem, in: PSHAL, XCVIII-XCIX, 1962-1963, blz. 10-
 13.

⁷ W. Lenders en H. Roumen, Het kasteel en de he-
 ren van Weert, in: De Nedermaas, 5, 1927-1928,
 blz. 21.

⁸ Aurelius Pompen, Jacob de Eerste, graaf van Hor-
 ne, in: PSHAL, XL, 1904, blz. 77.

⁹ Kunstreisboek voor Nederland, Amsterdam, 1965,
 blz. 626.

¹⁰ J. F. W. van Agt, Het kasteel van Horn, in:
 Bulletin K.N.O.B., 6de serie, jrg. 17, afl. 1, febr. 1964,
 kol. 4-5.

¹¹ F. W. van Gulick, Nederlandse kastelen en land-
 huizen, Den Haag 1960, blz. 489.

¹² Aurelius Pompen, a.w., blz. 192. Daniël van Wely,
 Liber recommendationis conventus Werthensis O.F.M.
 Tekstuitgave van het oudste „aanbevelingsboek” van
 het Weertse Minderbroedersklooster, in: Bijdragen
 voor de geschiedenis der minderbroeders in de Neder-
 landen, 13, 1962, blz. 37 e.v.; op blz. 65 de vermelding
 over Johanna de Moers.

¹³ Daniël van Wely, Horne en de Minderbroeders,
 Weert 1961.

¹⁴ Gemeentearchief Weert, stadsrekening van 1483.
¹⁵ Daniël van Wely, De Aldenborgh te Weert, in:
 Neerlandia Seraphica, 30, 1960, blz. 317. Aurelius
 Pompen, a.w., blz. 197-207, 210-211.

¹⁶ Ch. Creemers, Kronijk uit het klooster Maria-
 Wijngaard te Weert, 1442-1587, in: PSHAL, XII,
 1875, blz. 168 e.v. Manuscript p. Ant. van de Steen,
 aangehaald bij Aurelius Pompen, a.w., blz. 123. Daniël
 van Wely, De Aldenborgh te Weert, a.w., blz.
 351-352.

¹⁷ Liber stationum ab anno 1619 usque ad annum
 1645 inclusive. Ms. in het kloosterarchief van het
 Minderbroedersklooster te Weert. Zie ook: Aurelius
 Pompen, a.w., blz. 123, noot 5, en blz. 124, noot 1.

¹⁸ Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten
 van geschiedenis en kunst, VIII: De provincie Lim-
 burg, 's-Gravenhage, 1926, blz. 543. Zie ook: Daniël
 van Wely, De Aldenborgh te Weert, a.w., blz. 351-352.

¹⁹ A. J. A. Flament, a.w., blz. 202. Daniël van Wely,
 De Aldenborgh te Weert, a.w., blz. 313-314.

²⁰ Kunstreisboek, a.w., blz. 683.

²¹ Winkler Prins Encyclopedie, Amsterdam, 1954,
 dl. 18, blz. 407.

²² Daniël van Wely, De memorietafel, a.w., passim.

²³ M. Heijer, Catalogus van het streekmuseum „Al-
 denborgh” te Weert, Weert 1949.

²⁴ Archief Raad van State, collectie Hingman, inv.
 no. 4386. Zie ook: Baron van Hövell tot Westerflier,
 a.w.

²⁵ Bern. de Mendoça, Commentaires sur les évé-
 nements de la guerre des Pays-Bas 1567-1577, trad. par
 Loumier, Brussel 1860-1863, dl. I, p. 345-349. Op het
 kasteel was aanwezig een François de Mendoça, wel-
 licht een familielid van de schrijver, waaruit het uit-
 voerig verhaal te verklaren is.

²⁶ Fr. Nettesheim, Kroniek der stad Roermond van
 1562-1638, in: PSHAL, X, 1873, blz. 221-222.

²⁷ Idem, blz. 224-225. Zie ook: M. Smeets, Jacob
 Hannibal von Hohenems en zijn aandeel in de strijd in
 Midden-Limburg in de eerste jaren van de 80-jarige oor-
 log, in: Maas- en Roerbode (bijlage) van 20 april 1957.

²⁸ R. A. L. Maastricht, Archief Gelderse Rekenka-
 mer, III, 317, Versl. R. O. Arch. XVIII, 1895, blz. 545.

²⁹ Fr. Nettesheim, a.w., blz. 324 en 331-332.

³⁰ G. M. Poell, Beschrijving van het hertogdom
 Limburg, Weert 1851, blz. 300.